

חלקם של חכמי אשכנז וצרפת בפולמוס על הרמב"ם ועל ספריו

מעטים האישים בתולדות ישראל וספרותו, שקורות חייהם נהירים לנו במידה מרובה כקורותיו של הרמב"ם. ועוד יותר מועטים הם האישים, שדמותם בעיני בני דורם והעד שהיה לספריהם ולדעותיהם מחוורים לנו כשם שהם מחוורים לגבי הרמב"ם. האגרות שהריצו מעריצי הרמב"ם בדרום צרפת, תלמידיו וידידיו בארצות המזרח, חליפת המכתבים בין חסידיו ובין מבקריו הראשונים, נסיונותיהם של מתנגדיו להרחיב את חוגם ולמצוא סעד ועזר בין חכמי צרפת הצפונית, כתביהם של חכמי פרובנצה וספרד — כל אלה מהווים אוצר של תעודות ספרותיות חשובות. חשיבותן אינה רק בתכנן כשהוא לעצמו אלא גם בגילוי אופיים של המרכזים התרבותיים השונים. על אישיהם ומנהיגיהם הרוחניים. לפנינו פרק מרתק בתולדות הספרות והתרבות בימי הביניים. וחבל שהתעודות האלה, המפורזות בשלשה קבצים ועל פני כתבי-עת שונים, לא זכו עדיין להוצאה מדעית חדשה, שתביא בחשבון גם את כל החומר השקוע בכתבי-יד. משאף זה כבר הביע בשעתו שטיינשניידר¹ וחזר עליה אלכסנדר מרכס בימינו². החומר החשוב גם לא זכה לגיטוח מעמיק וכולל. נסיונות חלקיים נעשו על ידי נחמיה בריף³, אלכסנדר מרכס⁴, וברודי⁵. מובן שגרף⁶ וההיסטוריונים שבאו אחריו הקדישו את תשומת לבם לאגרות האלו. אבל תאור הדברים אצל גרף הוא טנדנציוזי וגם לא יכול היה להיות ממצה. אחרים העתיקו לרוב את דבריו. את המומנטים הריאליים שבקורספונדנציה מסביב לרמב"ם, עד כמה שהם נוגעים לספרד, תיאר בער⁷ בדרכו המיוחדת, המחכימה ומפיצה אור על המקורות, אבל גם בדיעה ברורה, כי יש "לשוב ולדון בפרשה זו".

בדבריו על התלקחות המחלוקת הדתית והתפשטותה בספרד סמוך לשנת 1232, מזכיר בער את פעולת ר' שלמה מן ההר ותלמידיו — ר' יונה גירונדי ור' דוד בן שאול, ש"פנו אל חכמי צרפת ואשכנז ואלה הטילו את חרמם על הקורא בספרי הרמב"ם ולומד חכמות חיצוניות"⁸. נדמה לי, כי המלה "אשכנז" היא פליטת הקולמוס, שהרי עד כמה שדיעתי מגעת אין בידנו עד כה הוכחה כל-שהיא, להשתתפות חכמי אשכנז בהכרזת החרם. וגם בער לא הביא מקור לדבריו. אם אינני טועה, הרי לא נידונה עדיין בכלל שאלת יחסם של חכמי אשכנז הראשונים לרמב"ם. בדעתי למלא את החסר בענין זה וגם להעיר כמה הערות על יחסם של חכמי צרפת, בתקווה שדברי יהיו תרומה קטנה לתיאור הפרשה הגדולה והדראמאטית: הרמב"ם בעיני בני דורו ובעיני בני המאה הי"ג והי"ד.

שמעו של הרמב"ם הגיע כנראה לאשכנז בראשית המאה הי"ג, עם פתיחת הפולמוס

(1) ספרות ישראל, בתרגומו של מלטר, עמ' 129.

(2) JQR, מ"ח, כרך 25, עמ' 378.

(3) יאהרביכער, ח"ד, עמ' 1 ואילך.

(4) JQR שם; HUCA, כ"ג 1926, עמ' 325.

(5) שירי ר' שלמה בן שלמה דאפירה, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ח"ד ותרביץ ש"ו (ספר הרמב"ם) עמ' 1

(6) ח"ו, עמ' 31 ואילך.

(7) תולדות היהודים בספרד הנוצרית, ח"א, עמ' 70 ועמ' 317 הע' 48.

(8) שם, עמ' 72.

הראשון על ידי ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה, אע"פ שאין לשלול לגמרי את האפשרות, שהידיעה על הרמב"ם ועל ספריו הגיעה לדרום אשכנז מאיטליה או ביצאנץ דרך הארצות הסלאוויות. ר' משה בר' חסדאי, בעל כתב תמים, שעוד נזכירו בהמשך דברינו, הכיר פירוש לחומש של קראים ואמרו לו עליו "שאותו ספר המעוקל בא מבבל לרוסיה ומרוסיה הביאוהו לרגנספורק"⁹. ר' משה מקיוב, תלמידו של רבנו תם, שאל מפי ראש הישיבה ר' שמואל בן עלי, ממתנגדי הרמב"ם¹⁰. ר' אברהם בר' עזריאל, בעל ערוגת הבשם, למד הרבה בעניני דקדוק ולשון מר' דוד מארץ יון¹¹. אבל בין אם ספרי הרמב"ם הגיעו לאשכנז מהמזרח ובין אם הגיעו מהמערב הרי הידיעה הראשונה שבידינו על חכם אשכנזי המזכיר את הרמב"ם קשורה בפולמוס הראשון, שהתחיל בו הרמ"ה. החכם הזה הוא ראש המדברים בין חסידי אשכנז, ר' אלעזר בעל הרוקח. תלמידו, ר' אברהם בר' עזריאל הנ"ל¹², מביא, בפ' לפיט "אור זרוע"¹³ לר' מנחם בר' מכיר, את דברי הרמב"ם המפורסמים: "העולם הבא אין בו גוף וגויה אלא נפשות צדיקים בלבד בלא גוף כמלאכי השרת"¹⁴. דבריו אלו של הרמב"ם עוררו כידוע את ר' מאיר הלוי אבולעפיה לכתוב בשנת 1202 את אגרתו החריפה לחכמי פוונג ופפתוח בה את הפולמוס הגדול, שנמשך בהפסקות למעלה ממאה שנה. בעל ערוגת הבשם, שכתב את ספרו סמוך 1234-5, מביא את דברי ר' מאיר הלוי: "והרב מאיר הלוי מעיר טוליטולא כתב עליו: שמענו דבת רבים שקרן בביתו ואשמו אשם לאמר כלל ענן וילך שאמר עולם הבא אין בו גוף וגויה הלא הפח תקוות שוכני בתי חמר וברית ה' הפר אשר כרת את אברהם לאמר כי את כל הארץ וגו' ויעמידה לחק לאמר והארץ אשר אתה שוכב עליה ולישראל ברית עולם לאמר למען תאריך ימים לתת לכם לא נאמר אלא לתת להם ואם אין גויה חיות ארץ ישראל למה להם ואומר אני אמית ואחיה ואם אין חיים אינו מחיה למי שהמית"¹⁵. הנוסח שונה בהרבה מזה ש"בכתאב אלרסאיל"¹⁶, ואת השינויים אין לתלות רק בחילופים רגילים שבין כתבייד¹⁷ אלא נראה שהיו גם השמטות בכוונה. כך נשמטו המלים "הוא הספר משנה תורה ואיני יודע אם יש אם למסרת ואם יש למקרא"¹⁸, ו"א אם יש לקרא משנה תורה או משנה תורה. נראה, שר' אברהם בר' עזריאל ראה בדברים אלה פגיעה חמורה בכבוד הרמב"ם וויתר על העתקתם.

אחרי דברי הרמ"ה מביא בעל ערוגת הבשם את תגובת רבו, ר' אלעזר בעל הרוקח. אין אנו יודעים איך הגיעה אגרתו של הרמ"ה לרוקח. ייתכן שנשלחה לוורמס על ידי חכמי צרפת. ב-1202 היה כבר ר' אלעזר איש בא בימים¹⁹ ונחשב כמוסמך ביותר להביע דעה בשאלות מסוג זה. אין ספק שספריו נתפרסמו באותו זמן גם בצרפת. ראוי לציין, כי הרמב"ן

(9) אוצר נחמד, ח"ג, עמ' 89.

(10) א. עפשטיין, MGWJ, כרך 39, עמ' 511 וברילל שם, עמ' 2.

(11) פווננסקי, קונטרס בדקדוק שפת עבר, הקדמה גרמנית עמ' 8.

(12) עי' עליו במאמרי בתרביץ, ש"י, עמ' 30.

(13) ערוה"ב, ח"ב, עמ' 257.

(14) הל' תשובה פ"ח ה"ב.

(15) אינני מציין כאן את חה"נ והמעוניין יעיין בח"ב של ערוגת הבשם עמ' 250.

(16) הוצ' י. ברילל, עמ' י"ג – י"ד.

(17) ר' לדוגמא את חה"נ שהדפיס ד. ילין מכ"י ירושלים בק"ס, ש"י, עמ' 134.

(18) כתאב אלרסאיל שם.

(19) אפסוביצר, מבוא לראבי"ה, עמ' 317.

מסתמך על הרוקח באגרתו המפורסמת "טרם אענה אני שוגג"²⁰, שנכתבה לרבני צרפת סמוך ל-1232, כשהוויכוח על ספרי הרמב"ם חזר והתלקח. הרמב"ן יוצא נגד המגשימים ומדגיש, כי גם ר' אלעזר התנגד בחריפות לדעתם. אחרי הדברים "וכן ראיתי בחבור הרב החסיד ר' אלעזר בן ר' יהודה מגרמיזא ז"ל בספר הגדול שחבר והגיע ממנו לידי שער יסוד היחוד והאמונה וכתוב בו בלשון הזה", מביא הרמב"ן קטע ארוך מן השער הנ"ל, שרצונו המרכזי הוא "שאינ דמות וגשם לבורא" והמסביר את תורת הכבוד שלו. בסוף דבריו אומר הרמב"ן "כל זה כתב החסיד ז"ל וידעתי כי הספר הזה מצוי אצלכם ועוד בו האריך"²¹. הסמכות והפרסום שהרמב"ן מייחס לספרי הרוקח בין חכמי צרפת מסייעים להשערה, שאגרת הרמ"ה נשלחה בשעתה אליו על ידי הרמ"ה עצמו או על ידי חכמי צרפת. תשובתו של הרוקח על טענותיו של הרמ"ה נשמרה גם כן בערוגת הבשם וזה לשונה: "ואלה דברי הר' אלעזר ז"ל אוסיף בדבר זה אמוץ וחזק ואומר בחכמת אלהינו בזה הדבר מה הקב"ה שיברא להם ארץ חדשה והשמים החדשים חוץ מאלו ומפני מה לא שם גמולם בארץ הזאת. ואפשר תשובת זאת השאלה כהגון ואומר כי הארץ הזאת נבראה לצרכי הבריות לפיכך יצר בה הקב"ה שדות לורעים ערוגות לדשאים וגנות לצמחים ופרדסים לאילנות ומעינות להשקות עשבים ונהרות לרוות פרדסים ונחלים לשאב מהם האדם והבהמה וגבעות לשלגים וטללים ואדמות וארצות למטרים וגשמים ומדברות ושפיים לרעות בהם חיות ופראים, מסיכות וארחות להלך בהם שירות. כל אלו נבראו בארץ עבור הבריות הוצרכו למו למצא מזונות ולהשיג מהם מחיתם ולתקן מהם מטעמים. והעולם הבא חלף העולם הזה מפני שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן לפיכך אינם צריכים לא לגנות ולא לפרדסים וכו' וראיה אחרת מלומדת על המדור של גמול שאינו דומה לעולם הזה ידוע ומבואר כי הקב"ה שם את האויר שביין זה הדוק וחלד כדי שיהא מושך ושוואף מגופות הבריות הלח והרוטב שבהם וכן הוא מושך מגופינו מן הלחה והרטבה שבנו כשעור קצב אכילתנו וכמדת שקוינו ומפני זאת הוצרכו לטעימת המאכלות וכו' כן מנהגם בזה העולם אבל לעתיד לבוא נתברר לנו כי לא יהיה לא אכילה ולא שתיה וכו' וראוי מן החכמה לדעת שיהיה להם אויר אחר חדש חוץ מזה אויר אשר אנחנו בתוכו וכו' וכיצד יהיה זמן הגמול אבאר עניני הזמן ואומר הזמן העתיד להיות לצדיקים יהיה כולו אור וזהר מזהיר מבלי חשך ואופל וכו' ואם ישאל השואל איך יהיו נשמות בלי מאכלות נאמר לו כאשר היה משה רבנו ק"כ יום בלי מאכל ומשתה וכו' אבל נשמתו היתה קיימת בגופו באור המובהק אשר עיטרו הקב"ה וכיסהו על פניו וכו' ושם לו הקב"ה אות ומופת ההוא דוגמא ורמז לגמול הצדיקים לעתיד לבוא למען שנאמין במדע שכלנו ונבין ממדע חכמתנו שאף הם יחיו ויתקיימו בעידון זיו שכינה ובאור הצומח בלי מאכל ומשתה וכו'". כל הקטע הזה שהבאתי בקיצורים רבים ושר' אברהם בר' עזריאל מצינו כדברי הרב אלעזר וקראו גם אחר כך "דברי מורנו"²², נמצא בשלמותו בפאראפראזה של ספר אמונות ודעות לרס"ג במאמר התשיעי. פאראפראזה זו, הנמצאת בכמה כתבי יד²³, ידועה בשם "פתרון ספר האמונות וחרצב הבינות" וכוללת — כדבריו השנונים של דוד קויפמן²⁴, "ואריאציות של מוטיבים סעדיניים". צונץ²⁵ העיר עליה וניסה להסביר את מוצאה,

(20) קובץ ליפסיה ח"ג עמ' ע"א.

(21) שם י' ע"ב והשער הנ"ל נדפס ע"י יעלינק בכוכבי יצחק חכ"ז עמ' 7.

(22) ח"ב, עמ' 261. בעל ערוה"ב מקשה על דברי רבו.

(23) אני השתמשתי בהעתקת כ"י מינכן שבספריה הלאומית בירושלים מספר 282. הקטע שאנו דנים עליו נמצא גם

בס' החבור והמצרף לר' ברכיה בר' נטרונאי הנקדן, הוצ' גוללנץ תרס"ב, עמ' 78 — 79.

(24) ZDMG 1883, עמ' 230. (25) קובץ כתביו, ח"ג, עמ' 281.

אולם למרות חקירותיהם של בלך²⁶, שטיינשניידר²⁷ וקויפמן²⁸, אין בידינו להגיד שום דבר מסוים על המתרגם והמעבד הזה של ספר האמונות. בולטת רק העובדה שהפאראפראזה הזאת היתה נפוצה ומקובלת בחוגם של חסידי אשכנז, וסגנונה הנמלץ, על הפאתוס המיוחד שבו — סגנון הראוי לחקירה יסודית, העלולה לגלות את הניבים וחידושי הלשון שבו²⁹ — השפיע הרבה על ספריהם ויצירותיהם. תמוה איפוא, שר' אברהם מביא קטע שלם מתוך החיבור הזה בשם רבו הרוקח. ואין להסביר את הדבר אלא אם כן נניח, שר' אברהם בר' עזריאל מביא סמוך לקטע מאגרתו של הרמ"ה את תשובת רבו, ר' אלעזר, שפלה בראש ובעיקר את הקטע על הגמול מספר אמונות ודעות בסגנון הפאראפראזה, מובן, שתשובה זאת רחוקה מהבנת המומנטים הריאליים, ששימשו רקע לאגרתו של הרמ"ה, ואין ספק שהלה לא יכול היה למצוא בה — אם היא הגיעה לידו — חיוזק ואימוץ במלחמתו.

קרוב יותר לרמ"ה הוא החכם השני מחכמי אשכנז שהזכיר את הרמב"ם וידע את ספרו הגדול, ר' משה בר' חסדאי או ר' משה מתקו, בעל ספר "כתב תמים". הוא מביא כמה קטעים מספר המדע ומתנגד לדבריו, כי "עוד מדה זו היתה לר' משה בר' מימון, שהיה את הפילוסופים שאינם מאמינים את התורה"³⁰. אולם התנגדותו זו היתה מכוננת נגד כל חקירה בענינים של מה למעלה, בין אם היא פילוסופית ובין אם היא מיסטית ברוח חסידי אשכנז. דבריו נגד ר' יהודה החסיד וחוגו הם לפעמים חריפים יותר מדבריו נגד הרמב"ם. אין הבדל, לדעתו, בין תורת הכבוד של החסיד לבין תורת הגלגלים של הרמב"ם³¹. אלה העוסקים במעשה בראשית "בודים דברים ואומרים שהם מעשה בראשית"³². "וספרים דוורמסא דורשים מעשה בראשית בענין אחר ולא ידענו איזה יכשר ואם שניהם כאחד שוים"³³. כידוע היה הרוקח בורמס. על הרמב"ם נאמר ב"כתב תמים" "ועוד עשה פטפוטים שלו ולא שלו הן, כי הראשון שהתחיל לדקדק בהיות של הקב"ה ספר האמונות"³⁴. אבל גם על החסיד ותלמידיו נאמר, כי הם יונקים מן ה"אמונות"³⁵. ועיקר כעסו הוא שופך על הספר הזה: "כי בא בחכמה החיצונית והרבה עוונות להפליג את הרבים מיראת שמים שלמה והרהר בדברים עד שאינם יודעים על מה עומדים ומחזיק ידי הוברי שמים אשר טינה בלבם על תלמוד רבותינו שהיא תורה שלמה ולהחזיק בשיחה בטלה שלהם, המעט לנו קצף ורגז בדברי המינים תלמידי ישו אשר עושים מצות התורה משלים ובבני עמנו הקראים ההולכים בחשך לכפר בתורה שבע"פ על ידי חכמיהם הרשעים"³⁶. ר' משה בר' חסדאי מתנגד לכל חקירה, כי במקום שהאדם יחקור "את היותיו של הקב"ה וכו' היה לו לערב לחקר את עצמו... מה שבגופו אין לו השג יד ובמה שגבוה על כל גבוהים סבר להיות לו הישג יד"³⁷.

(26) MGWJ 1870, עמ' 401.

(27) Hebr. Übersetzungen, ח"א, עמ' 490.

(28) לעיל הע' 9.

(29) על הסגנון המיוחד העיר קויפמן בשעתו ור' לעומת זה את דברי רמז"ש שם.

(30) ר' בקטע שהדפיס קירכהיים מכ"י פאריס באו"נ ח"ג עמ' 65. הקטע הזה הוא כנראה חלק קטן מהספר

והפרוץ מרובה בו על העומד, ר' מ"ש בתרביץ, ש"י, עמ' 47.

(31) או"נ עמ' 65.

(32) שם עמ' 59.

(33) שם עמ' 77.

(34) שם שם.

(35) שם עמ' 95.

(36) שם עמ' 64. (37) שם שם.

שטיינשניידר³⁸ ציין את ר' משה בר' חסדאי כ"קנאי בלתי-בקורתי". קנאי היה, אבל בלתי-בקורתי לא היה. הוא הרגיש יפה את הקשר שבין חסידות אשכנז החדשה ותורת הכבוד שלה לבין דעות הפילוסופים. הוא ידע לגלות בה נטיות פאנתאיסטיות³⁹, אף השכיל לעמוד על מקומות חיצוניים במדרשים שונים⁴⁰. קנאי היה. דבריו על הקראים ועל המינים תלמידי ישו נותנים מקום להנחה, שגם לקנאות זו היו יסודות ריאליים. ר' משה בר' חסדאי היה בביהם ומוצאו היה אולי מפולניה⁴¹, ואולי מהמזרח⁴². לפי דברי ר' בצלאל אשכנזי היה ר' משה בארץ ישראל⁴³. במקומות אלה היו קראים. ראינו שספריהם הגיעו משם ואתם יחד אולי גם ספרי מחקר יהודים. אם בעקבות אלה השתררו דעות שהפליגו רבים מיראת שמים, הרי מצאנו את הרקע שהביא את ר' משה לכתוב את דבריו, כפי שהוא אומר "לא לכבודנו אלא לכבוד גדולתו ולכבוד תורתו שלא תעשה משל ופססתר"⁴⁴.

הוא חושש להופכים את דברי התורה למשל ולאליגוריה ולהתקרבות שבין החכמים הנ"ל לבין חבריהם מבין הקראים ואולי גם מבין המינים, תלמידי ישו. חשש זה עובר כחוט השני דרך כל כתביהם של מתנגדי הרמב"ם, החל ברמ"ה וכלה בר' אבא מארי. הרמ"ה שואל את ר' אהרון מלניץ: "כלום מצות עשה היא להוציא את הפסקים ואת השמועות ללא דבר מפשטם?"⁴⁵. הוא רואה את ההולכים בדרך זו כגוזלי אמונת העם וקורא עליהם: "ומה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו... לחוד חידות ולשאת משלים"⁴⁶. כשלושים שנה אחר כך כותב אחי הרמ"ה, ר' יוסף בן טודרוס, נגד אנשים שבאו לפרוץ גדרה של תורה האומרים "כל דברי תורה ודברי קבלה משל וחדה"⁴⁷. הטענה הזאת נשמעת עוד ביתר תוקף בפי ר' שלמה מן ההר, היוצא נגד הבאים "להרס הקבלות ולמשל משלים בדברי התורות להפך למשל ולהבל מעשה בראשית ותולדות קין והבל"⁴⁸. האישיות המרכזית במחלוקת שהתחדשה מאה שנה

(38) בקובץ כתביו 1925, עמ' 437. העריכו יותר יפה גרץ, ח"ו, עמ' 154, אעפ"י שטעה לגבי כל פרטי חייו.

(39) ר' שלום, Major Trends, עמ' 198, שלום אומר שם כי הר"ם תקו היה תלמידו של ר"י החסיד וכן כתב

גם גידמן, Geschichte d. Erziehungswesens ח"א ע' 168, אבל שניהם לא ציינו מקור לדבריהם.

(40) או"י עמ' 63. הוא הטיל אפילו ספק בדבר אם ר' סעדיה כתב את ס' האמונות (שם עמ' 70). בכל אופן

צדק בכך לגבי הפאראפראזה שבה השתמש.

(41) חדושי הרמב"ן לגיטין פ"א, הוצ' ירושלים, ג' ע"ג: "והחכם הגדול ר' משה בר' חסדאי מפולניה שיחי'

ויאריך ימים כת' שנראה שגירסא זו (שמועה) התלמידים שבשוה מפני שהוקשה עליו". בריטב"א מובאים אמנם הדברים

בשם ר' משה צרפתי, אבל יתכן כי בספר קראו גם לחכמי אשכנז בשם צרפתים, אפשטיין, REJ כרך 61, עמ' 62. כידוע

מובאים בקטע שהדפיס קירכהיים באו"י שני פרושים מתוך פי' לאיוב הנמצאים בפי' הרמב"ן לס' זה. הדבר גרר אחריו

הסברות שונות, עי' גרץ שם הע' 2; שטיינשניידר שם הע' 85; טיקוצינסקי 1910 MGWJ, עמ' 73; גרמניא יודאיקא,

ח"ב, עמ' 430. אבל הרי"ן אפשטיין, REJ כרך 61, עמ' 62 הראה כי הדברים הנמצאים בקטע אינם כלל בפי' הרמב"ן.

הרמ"א (בס' תורת העולה ח"ג פ"ע) מביא אמנם "וכתב בס' כתב תמים שזהו דעת הרמב"ן בפרוש איוב" אבל יתכן כי

הרמב"ן ט"ס במקום רמב"ם. ור' גס ש. ח. קוק, הצופה לחכמת ישראל, ט' (1926), עמ' 89.

(42) השם חסדאי אינו ידוע לי, לכה"פ באשכנז.

(43) ר' שו"ת ר"ב אשכנזי, בעל שטמ"ק, סי' ב: "וכן כתוב בכתב תמים וז"ל ת"ל זכינו לבוא לארץ ולקיים בה

מצות תרומות ומעשרות וכו'". מכיון שיש לנו עדות מפורשת בשו"ת מהר"י ברוג' סי' כ"ד שר' משה תקו ז"ל סיסד

כתב תמים נקבר בעיר גושטט שעי' וינא, הרי לא נפטר בא"י אלא חזר לאירופא—אם מוצאו לא היה בכלל מהמזרח.

אין להתפלא שהיו בספר גם ענייני הלכה, שהרי מצינו אותם גם בכתבי הרמ"ה, ר"א מלניץ והר"ש משנץ.

(44) או"י עמ' 75. (45) כתאב אלרסאיל, עמ' נ"ג. (46) שם עמ' נ"ט.

(47) שו"ת, קבוצת מכתבים (ק"מ), ישרון לקאבאק כ"ח עמ' 22.

(48) שם עמ' 99.

אחרי הרמ"ה, ר' אבא מארי מלוניל, מתאר את ההתפתחות לקיצוניות של האומרים "כי מבראשית ועד מתן תורה הכל משל" 49 ושל אלה "שלא הניחו מקרא שלא הפכוהו" 50. ר' אבא מארי ותלמידיו הרגישו בסכנת ההתבוללות, שארבה לעדתם ושהיתה כרוכה בפירושים האליגוריים והטיפולוגיים. דוד קויפמן 51 ציין בצדק, כי הם הבינו את התנגדות השלטון במונטפלייר לחרם על לימוד החכמות, "מפני שזה יהיה סבה ונעילת דלת שלא ישוב לדת הנוצרי שום יהודי". זמן כתיבת הספר "כתב תמים" אינו ידוע לנו. הראשון שהביאו הוא בעל "ערוגת הבשם" 52. לפי זה נכתב לפני 1234. כידוע הקדיש המחבר מקום נכבד לדעת הרמב"ם על העולם הבא 53. האם אין מקום להשערה, שגם לר' משה בר' חסדאי הגיעו אגרותיו של הרמ"ה? הוא הבין יותר משאר בני ארצו לרוחו של הרמ"ה ולקנאותו לאמונת תחית המתים אשר אבדה מלפנים מפי רב אנשי זמננו 54, כי נסיונותיו היו אולי דומים. ייתכן שה"כתאב" עורר אותו לכתוב את ה"כתב תמים".

דעותיו של ר' משה בר' חסדאי לא התקבלו והוא נשאר בבחינת יוצא דופן. בן דורו הצעיר ותלמידו של ר' יהודה החסיד ובעל הרוקח, ר' אברהם בר' עזריאל, דוחה בשתי ידיים את התקפתו של ר' משה בר' חסדאי על הרמב"ם בענין עוה"ב. "מה שכתב הרבנו משה היינו דאמר רב יוסף בפ"ב דברכות 55 עוה"ב אין בו לא שתיה ולא תחרות ורוצה לומר דהיא דפ"ב דברכות בצדיקים שיחיו בימות המשיח, נר' שהיה רוצה לפרש עולם הבא דפ"ב דברכות תחית המתים והוקשה לו והלא בתחית המתים יהיה אכילה ושתייה ויפרו וירבו על כן פרש אותו בצדיקים שיחיו בימות המשיח. מאותה סברת לבו קורא תגר על הר' [משה] ב"ר מיימון שכתב בספרו העוה"ב אין בו גוף וגויה. ושרא ליה מריה כי מה שכתב הר' משה בר' מיימון אין בו גוף וגו' לא על תחית המתים כתב אך עוה"ב שבו נפשות הצדיקים היינו בערבות כדמפורש באין דורשין וכו'" 56. הבחנה זו ותרועה זה נמצאים גם בתשובת ר' אהרון בר' משולם מלוניל לרמ"ה 57, אלא שהראיות מהתלמוד והניסוח הניתן לדברים בספרו של ר' אברהם שונים לגמרי. בכל זאת ייתכן שידע את אגרתו של ר' אהרון, כשם שהכיר את דברי מתנגדו הרמ"ה. על כל פנים רחוקים דברי ר' אברהם 58 מלתת מקום להנחה, כי חכמי אשכנז בני חוגו היו בין מחרימי הרמב"ם. אין לשכוח, כי ר' אברהם כתב את ספרו אחרי 1234, ז"א בזמן שבו היה מנסר באוויר הפולמוס השני על ספרי הרמב"ם. חכמי אשכנז לא היו מן המחרימים ורק בדברי ר' משה בר' חסדאי מצאנו התנגדות עקיונית לרמב"ם.

ומכאן לרבני צרפת. דעה מקובלת היא בין כל החוקרים, כי רבני צרפת נענו לפנייתו של ר' שלמה מן ההר בשנת 1232 והחרימו את כל הקוראים בספר מורה נבוכים וספר המדע. חכמי פרובנצא ממעריצי הרמב"ם העבירו את הסכסוך לספרד. הם השיגו חרם מקהלות ארגון

(49) מנחת קנאות, עמ' 153. (50) שם, עמ' 43.

(51) בס' היובל לצונץ, תפארת שיבה, החלק הגרמני, עמ' 148.

(52) קרוב לודאי שר' משה כבר לא היה אז בחיים, ר' ערוה"ב, ח"ב, עמ' 67.

(53) באו"נ עמ' 93 ושם הדברים מקוטעים ובעל ערוה"ב הביאם באריכות, ח"ב, עמ' 254.

(54) כתאב אלרסאיל, עמ' י"ג.

(55) "ז"א. כפי שאני מביא כאן כן הוא בכ"י רומי ובערוה"ב ח"ב עמ' 254 נדפס הקטע הזה בטעות לפי כ"י

מרצבאכר ובתיקונים אוסיף אי"ה את החסר בו.

(56) חגיגה י"ב ב'. (57) כתאב אלרסאיל, עמ' ל"ה.

(58) עשרות פעמים נזכר הרמב"ם בספרו. הוא מרבה להעתיק מדבריו, גם מס' המדע; הוא משיג עליו וגם מגן עליו

ושמח לקבוע, כי "המדקדק בדברי ר' משה ימצא כי סברתו כסברתי", ח"ב עמ' 30.

נגד ר' שלמה מן ההר והתאמצו, על ידי שליחים מיוחדים, ביניהם הרד"ק, לשתף גם את קהילת טולידו בחרם. בפרובנצא עצמה מסרה סיעתו של ר' שלמה מן ההר — לפי דברי מתנגדיהם — את הסכסוך לאנשי הכנסיה והם הוציאו לשרפה את ספרי הרמב"ם. לפי עדות מאוחרת, נ"חמו שתי הכתות במונטפלייר בהכה ופצוץ והוצאת שם רע ולעזים מגונים וכת המורים במירה צדק נפלו בפח יקושם, כי שכרו עדי שקר נגד הכת העלובה והעידו עליהם עדויות רבות ורעות לפני שופטי הארץ. והוזמו ובכך נידונו בקציצת לשונות ונחתכו יותר מעשרה לשונות של טובי הכת המורה במורה⁵⁹. לפי הדברים האלה כל האשמה היתה במתנגדי הרמב"ם. בער⁶⁰ השכיף להראות, כי עדותו של ר' הלל, שכתב כששים שנה אחרי המחלוקת, היא צירוף של אגדה טנדנציוזית ושקרים גלויים. גם שאר העדויות באות כולן מן הצד שכנגד והן בחלקן מאוחרות, או מפי עדים שלא יכלו לדעת שום דבר מדויק, בגלל היותם רחוקים ממקום המעשה. לכן הוא מטיל ספק בכל הסיפור על שרפת ספרי הרמב"ם. לי נראה, כי לאור עובדא זו עלינו לבדוק מחדש את העדויות על החרם שהוציאו רבני צרפת נגד ספרי הרמב"ם ולראות אם עדות שבטלה מקצתה לא בטלה כולה. הדוקומנטאציה על חלקם של חכמי צרפת במחלוקת לקויה, כי לא נשארה בידנו אף שורה מכתביהם בענין זה ואנו חיים רק מפי חכמי ספרד ופרובנצא. עובדא זו תמוהה היא, שהרי מהפולמוס הראשון, שאותו עורר הרמ"ה, נשמרו לנו תשובותיו של ר' שמשון משנץ וכדאי לראות מה היתה תגובתו של חכם צרפתי זה. הוא לא עמד על טיב פנייתו של הרמ"ה ועל העיקר שבמחלוקת. הרמב"ם היה בשבילו "אשכול הכפר ממנו פנה ממנו יתד"⁶¹, לו נגלו שערי בינה והוא הביט נפלאות מתורת השי"ת⁶². לפעמים אמר דברים "שאינ להם יד ורגל" והר"ש מונה הלכות שבהן טעה הרמב"ם בהכרעותיו, אבל הר"ש מוסיף, כי מי שיעמיד את דברי הרמב"ם יטול הרבה שכר⁶³. הרמ"ה הרגיש, כי בתשובתו של הר"ש משנץ לא היה "דבר מיוחד המביא אל המחלוקת בינו ובין ר' אהרון"⁶⁴. הוא המשיך את הוויכוח בעניני ההלכה שנתעוררו, אולם הר"ש משנץ ענה לו תשובה חריפה המסתיימת במלים: "וידע אהבי כי כמו שנכוית בפושרין בדבר זה כן נכוית בכל הדברים אשר הקפת עלי תשובות חבילות אך עמל הוא בעיני להשיב על כל היותיך ואין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם". אין פלא איפוא, כי שלושים שנה אחר כך, כשקרא הרמב"ן לרמ"ה שיצטרף לדברי רבני צרפת, הביע הלה את אכזבתו, כי בעבר לא מצא "איש מתחזק עמו לגדר פרץ בעמו ועתה מה תקות אדם לשלח אגרותיו בקצות ארצות ולגדר פרצות"⁶⁵. מכל חכמי צרפת שאליהם פנה הרמ"ה לא נתעורר אף אחד לפעולה ונראה שהרמ"ה מטיל ספק גם בערך פעולתם במחלוקת השניה. מה היתה לאמיתו של דבר פעולתם של חכמי צרפת?

בהקדמה ל"אגרות קנאות", קובץ שנעשה על ידי אחד ממעריציו הקיצוניים של הרמב"ם, מסופר, כי אחרי שהחרימו את ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו. רק אז "כראותם כי כלתה עליהם הרעה.... שלחו אחד מהם עם כתביהם לצרפת לחכמים הנמהרים אשר שם והסיתו אותם.... עד אשר שמעו לקולם.... ויפתום לשלח לקהילות פרבנצא נדויים וחרמות"⁶⁶. אחר

(59) אגרתו של ר' הלל לר' יצחק, קבץ ח"ג י"ד ע"א.

(60) תולדות היהודים בספרד הנוצרית, כ"ב עמ' 310.

(61) כתאב אלרסאיל עמ' קל"א, ר' גייגער, Jüd. Zeitschrift IX, 294, ור' היגער, JQR 1933, עמ' 325.

(62) שם קל"ב. (63) שם.

(64) שם, עמ' קל"ח.

(65) שם, עמ' קמ"ט.

(66) קובץ, ח"ג, א' ע"א.

כך מסופר על שליחות הרד"ק לספרד ויחד עם זה, כי "רבני הצרפתים שבו מדרכם הרעה וניחמו מאשר עשו ובושו מאשר כתבו ושלחו כתבים להחניף לפני חכמי פרובנצא". ברור, כי סיפור זה לקוח ממכתבו של הרד"ק לר' יהודה אלפכאר, שבו דרש "לנדות ולעחרים עומדים במרד" וכן הודיע, כי "תהלה לאל השיבו ימין כסלותם אחור חשובי רבני צרפת כאשר תראו בטפס ספריהם השלוחים אלי מנרבונה"⁶⁷. כדאי לזכור שהרד"ק קיבל את הכתבים באמצעות בני ארצו. ר' יהודה אלפכאר, המראה בבקורתו על הרמב"ם⁶⁸ יתר הבנה של שיטתו הפילוסופית מאשר מעריציו האדוקים במליצותיהם הנבובות, ששמו את המורה "תורה חדשה ודמו להעלות את ר' נשה ז"ל למעלה מן הנביאים", קיבל את הסיפור של הרד"ק על חרם של רבני צרפת ואישר את המעשה⁶⁹. הרד"ק בתשובתו חוזר ומדגיש, כי "גדולי רבני צרפת השיבו אחור ימינם ובקשו מחילה ממני ואתם עודכם מחזיקים בדברי ההתולים"⁷⁰. הוא מתרעם בעיקר על ר' יהודה, על שדרש ממנו כי יתעסק בהווה דאביי ורבא ולא במעשה מרכבה והרי ידוע לו כי ר' יהודה מתעסק בהכמה ולא כדברי הצרפתים אשר החרימו על כל מתעסק בהכמה כמוה"⁷¹. פתאם אנו שומעים, כי רבני צרפת לא החרימו רק את ספרי רמב"ם והעוסקים בהם אלא את כל ספרי החכמה. הודעה זו באה כנראה להפחיד חכמים מסוגו של ר' יהודה. בתשובתו של ר' יהודה ישנו משפט סתום אחד הראוי לתשומת לב מיוחדת: "ואני לא אצתי להשיב מפני דברים שמעכבים את התשובה כי לא יכולתי... לכתב כלבבי וכנפשי אליך... מפני המאורע אשר היטב חרה לי שאירע לך עם רבני צרפת וקדושיה וגיבורי הארצות ההם ואנשיה"⁷². ר' יהודה אינו מפרש מה הוא המאורע. האין מקום להשערה שר' יהודה מאשים את הרד"ק במסירת דברים בלתי מדויקים על עמדתם של רבני צרפת? הרד"ק עונה בגידופים וחירופים, קורא לר' שלמה מן ההר "רשע וסכל... כי בראותו כי רבני צרפת נטשוהו... מעיד עדות שקר ידעוהו... והיום אין לו עוזר וסומך אלא אתה, כי רבני צרפת אין ידם עמו אלא עם הרב משה זצ"ל ומביאים ראיה על דבריו"⁷³. פתאם מופיעים רבני צרפת כמצדדי הרמב"ם. הרד"ק מנסה אמנם להסביר את השינוי הזה בסיפורו על פנייתו של ר' שלמה מן ההר לקארדינל ולפרידיקאדוריש, אבל אסור לנו לשכוח, כי על השינוי ביחסם של רבני צרפת כבר ידע להודיע במכתבו הראשון לר' יהודה, בלי שסיפר על מעשהו של ר' שלמה. הרד"ק מאשים אותו כמעיד עדות שקר. אבל לאור התעודות שבידינו מתעוררת השאלה אם אין לפנינו מקרה של "כל הפוסל במומו פוסל". נפנה כעת לדברי האישיות החשובה ביותר, שהשתתפה בויכוח הזה – הרמב"ן. באגרתו הגדולה "טרם אענה אני שוגג", שהיא עדות נאה לאפיו ולגודל אישיותו, אין הוא פוסק מלהביע את השתוממותו על רבני צרפת, שמיהרו להיענות לפנייתו של ר' שלמה מן ההר. הוא משתאה על שקללו את ספר המדע בחרם וכן שהטילו את החרם גם על ספרד, בשעה שלא

(67) שם ע"ג.

(68) ע"י י. גוטמן, *Die Philosophie des Judentums*, עמ' 208-209.

(69) קובץ, שם, ע"ד.

(70) שם ג' ע"ג.

(71) שם ע"ד. על אותה טענה חוזר גם ר' בחיי בר' משה מסרגוסה במכתבו לקהלות ארגון, הנדרשות על ידו להצטרף לחרם נגד ר' שלמה מן ההר ואנשיו, אבל גם הוא לא ראה את כתב החרם אלא סומך על מה שכתבו "אלינו מחברי פרובנצא שהחרימו כל לומד שום חכמה מהחכמות החיצוניות והקורא בספר המדע ומורה הנבוכים...". ר' ע"ב.

(72) שם, ד' ע"א. גרן, ח"ו, עמ' 414, רוצה למצוא בדברים אלה רמז לחרם שהחרימו חכמי צרפת את הרד"ק, אבל

מניין לו שהחרימו את הרד"ק ואם כן, למה חרה לו לר' יהודה?

(73) שם ד' ע"ג.

ידעו את תנאי הארץ ההיא. מכאן האגרת מתקבלת הרושם הבטוח, שהרמב"ן לא קרא את דברי רבני צרפת אלא שמע עליהם שמועה בלבד. הוא מבקש מהם להודיע לו "מה להם ולספר ההוא"⁷⁴. אין מתקבל על הדעת, שרבני צרפת לא צירפו לכתב החרם את טענותיהם. כשהרמב"ן מזכיר את דעותיהם הוא כאילו מדגיש, שהגיעו אליו מפי אחרים. כך הוא אומר "שמעתי שאתם אומרים"⁷⁵, פעם אחרת "ואחרים שמעתי אומרים שאתם תופשים על ספר המדע באמרו"⁷⁶... הוא איננו מבין, שרבני צרפת פגעו גם באישיותו של הרמב"ם. שהרי הוא יודע את יחס הכבוד שנהגו בו. "וראיתי לרבנו הצרפתי ז"ל בתשובותיו במצוות הנוהגות עתה בא"י שהגיעו ספרי הרב הגדול לידו והיה מתברך בהם בשפה ברורה ובלשון מהודרת ומזכיר שם הרב לשם לתיקון ולתפארת"⁷⁷. תהיותיו ותמיהותיו של הרמב"ן על הדברים ששמע היו מוצדקות וייתכן כי הוא בעצמו עמד על כך, במשך הזמן, שהשמועות היו לכל הפחות מופרזות. באגרתו לקהילות ארגון וקסטיליה, שבה הוא מזהיר את הקהילות לא להיתפש לתעמולת החרם המתנהלת על ידי מעריצי הרמב"ם, הוא כותב: "ראיתי כבר מחטיאי אדם בדבר עוברי דרך עלינו ובידם כתבי חלקות מגנבי הלבבות ומחנפים המחשבות והוצרכתי לגלות אונכם להעמידכם על תכן הענינים פן תשמעו אל דברי הזיזים ותתנו חכם יעקב וישראל לגדופים ואני תלמידכם זה ימים חקרת על הדברים מפי השמועה וראיתי הבאות לפניכם הכת המתחסדת נפשים מצודדת והיא המורדת, ואם רבני צרפת אשר מימי תלמודם אנו שותים דברו על השמש בחצי השמים לכסותו תחת כנפים וירח המזהיר צו לסתם ובעד כוכבים לחתם אין על הרב המגיש דינו לפניכם כי הוא על חברו חלק... עד אשר מפי בעל דינו תשמעו החלוק"⁷⁸. חבל שדברי הרמב"ן על רבני צרפת מכוסים בערפל המליצה, אבל דבריו על הזיזים ברורים כל צרכם. בכל אופן איננו מדבר במפורש על חרם של רבני צרפת. גם מדברי הרמ"ה באגרתו לרמב"ן מתקבלת תמונה דומה. הוא מתאר את התעוררותו של ר' שלמה מן ההר ושני תלמידיו "נגד מעקשי הישרה" ופנייתם "לפני חכמי צרפת להכריע ביניהם, וכראות פנות הצר הצוררת כרוח פנות רבני צרפת אליהם מתמהלה וליסרם בעקרבי מוסר מתעוררת, שמו עתילות דברים על הרב הנזכר ותלמידיו... כי דבר בה' ובמשה עבדו, והנה הבינותי מאיגרת ידידי... כי אימת הזיזים ופחד המספיים נפלה עלינו... כי שלחו איגרותם בכל עבר... לגנב לבבות"⁷⁹... גם הרמ"ה מדבר אפוא על זיזים וכספים והוא מוסר על פניהם לחכמי צרפת, שהיא כשהיא לעצמה עוררה את תגובתם החריפה של מתנגדי ר' שלמה מן ההר. בכל אופן גם הוא איננו מדבר על חרם. דברי הרמ"ה מתאימים לדברי בעל העובדא, ר' שלמה מן ההר. באגרתו לחכם ר' שמואל בר' יצחק הוא מספר, כי הוציאו עליו דבה שחרף את "הרב הגדול אשר הרבה ורבץ חורה בישראל רבנו משה בן הרב הדיין רבנו מיימון ז"ל". מתנגדיו רצו להבזותו וכשראה כי כלתה אליו הרעה החליט להראות את צרותיו לרבני צרפת וגדוליה. כל מכתבו של ר' שלמה מכוון לטהר את עצמו ולכן דבריו על חלקם של רבני צרפת ראויים לתשומת-לב מיוחדת ואילו הם: "ויהי בהגיע כתבי לפניכם נבחרו גם הם ושלחו גם הם איגרת תוכחותיהם... אחרי כן שלחו מהם

(74) שם ט' ע"ב.

(75) שם ע"א.

(76) שם י' ע"א.

(77) שם. ייתכן כי הכוונה לר' יצחק בן אברהם אחי הר"ש משנץ. מתשובותיו בהלכות הנוהגות בארץ, "שהשיב להרב

רבינו יהונתן הכהן מלונגיל", מביא בעל "און ח"א סי' רי"ג וסי' רנ"א.

(78) קובץ ח"ג ה', ע"א.

(79) שם ר' ע"ד.

לרגל הארץ אם האמת אתנו גם הגיע אליהם ספר מורה נבוכים וחרה אפם מאד כי היו בעיניהם הדברים חלול הדברים וחלול ה' ומהרו לחגר חרב גזרותיהם וחיצי קללותיהם... אשר ייפלא בעיני כל רואה גם בעיני יפלא בצאתם כלם כאיש אחד חברים כולם מיס כבירים... לקנא קנאת אלהים קנאת תורתו⁸⁰. ר' שלמה מתלונן עוד הפעם על הצד שכנגד, שהוציאו עליו דיבה שדיבר ברב הגדול ר' משה, בעוד שלא יצא מפיו שום דבר של גנות ברב ובתורתו. להיפך הוא נושא ונותן בדבריו, טורח להעמידם ומזכירם לתהלה בכל מקום. מתנגדו הרד"ק (ר' שלמה קורא לו "האיש בעל הזקן") הוציא טופס הכתב ששלח לצרפת "וויפו ובו בי דברים מלבם לאמר כי אני צויתי להחרים המאמין באמונת אבן מיימון ודברים רעים אחרים אשר לא דברתי ולא עלתה על רבי⁸¹. לפי דבריו הוא אפילו לא דרש להחרים את הרמב"ם. רבני צרפת כתבו בראשונה אגרת תוכחות ואחר כך, אחרי ששלחו לרגל את הארץ והגיע ידם ספר המורה, שלחו כתב יותר חריף.

מהלך המאורעות נראה לי כזה: ר' שלמה פנה לרבני צרפת וקבל לפניהם על הנוטים לפיזוסופיה בארצו, מוציאים את הכתובים מפשוטם, מפרשים את התורה דרך משל ומוצאים להם סעד ועזר בספרי הרמב"ם. פנייה זו גררה לכך שמצדדי הפיזוסופיה יצאו בצעקה כאילו כבר הוכרו חרם על ספרי הרמב"ם והלומדים בהם ועל ההוגים בכל חכמה. שמועה זו הופצה על ידם⁸² בספרד, שבה סברו למצוא תמיכה והבנה בחוגי המשכילים וגם להגיע את ראשי הקהילות והציבור להכריז חרם על ר' שלמה וסיעתו. אולם חכמים כר' יהודה אלפכאר וכו' יוסף בן טודרוס, שראו את הסכנות האורבות לחברה היהודית מהמשכילים למחצה ושפניהם לא היה לזיכוח על אישיותו של הרמב"ם ועל ערכו אלא להשפעת ספריו בזמנם. נטו לקבל את הידיעה על החרם כעובדא נוחה להם בדיעבד⁸³. כשראו זאת השליחים מפרובנצא התחילו מפיצים שמועה אחרת, שרבני צרפת נטשו כאילו את ר' שלמה. טענה זאת עוררה תמהון בעיני הרמב"ם⁸⁴, שנקט בראשונה, כפי שראינו כבר, עמדה זהירה בסכסוך, ובעיני ר' שמואל בר' אברהם ספורטא⁸⁵, שנטה אפילו לצדו של הרד"ק. כשנתגלו הדברים, שטענותיהם של מצדדי הרמב"ם לא היו נכונות במלואן, שבדבריהם היו זיופים, נתגבשה יותר עמדתו של הרמב"ם, שנקט לבסוף קו ברור נגד אנשי פרובנצא מצדדי הרמב"ם⁸⁶.

בכל הדברים על רבני צרפת וחלקם בסכסוך אין שום ידיעה ברורה ומבוססת. מיהם לא שמענו אף מלה. חכמי ספרד יודעים את הדברים רק מפי השמועה וגם ידיעות אלה לקויות הן וסותרות אחת את השניה, והטנדנציות שבהן בולטות. נשאלת רק השאלה: האם ידיעותינו על חכמי צרפת של אותה התקופה יש בהן משום הוכחה להתנגדות לרמב"ם וספריו? גרץ כתב בצדק⁸⁷, כי בראש חכמי צרפת עמד אז ר' יחיאל בן ר' יוסף מפאריס, הידוע גם

(80) ק"מ, ישרון כ"ח, עמ' 101. (81) שם.

(82) דוגמא להפצת שמועה על חרם יש בדברי הר"א בן אברהם, המכחיש בכל תוקף את דברי השקן האומר

שהוא החרים את הר"ש משנן על שהעז לבקר את אביו, קובץ ח"ג י"ז, ע"א.

(83) ר' יוסף בן טודרוס מספר כי הוא נהג ברד"ק לפי גזרת רבני צרפת, עד שחמיו, ר' נתן, גירש אותו

מהעיר. ישרון כ"ח, עמ' 40.

(84) קובץ, ח"ג, י' ע"ב.

(85) ק"מ, ישרון כ"ח, עמ' 153. על הדמיון שבין שתי האגרות כבר העיר נחמיה ברילל, שם עמ' 16.

(86) הרמב"ם מתחרט על שלא בא לעזרת ה' בגבורים, ראה את עצמו כירא ורך הלבב ושכח כי למלחמת מצוה

כולם יוצאים. שם עמ' 123. לשינוי זה גרמה ודאי גם העובדה, שהכמיל פרובנצא הוציאו לעז על משפחת קרובו, ר' יונה, נושא כליו העיקרי של ר' שלמה מן ההר.

(87) ח"ו, עמ' 40.

מהופעתו בויכוח הפומבי ב-1240. אבל דבריו של גרץ, כי ר' יחיאל היה "בעל מוח מוגבל", ולכן אין שום ספק שהצטרף למורדי האור, לר' שלמה וחבורתו, הם דברי "נבואה" בעלמא. לעומת זאת כדאי להביא את דברי ר' משה מקוצי, חברו של ר' יחיאל, על הרמב"ם: "האיש הגדול ר' משה בר' מיימון... עשה חבור מכל התורה חבור נאה ומשובח והאיר עיני ישראל ובכל החכמות היה רב מופלא לא נשמע בדורות אחרונות כמוהו ורבים התאמצו בתורה על ידי ספריו⁸⁸..." הר"ם מקוצי היה בספרד קרוב לשנת 1235 ודרש שם את דרשותיו⁸⁹ ולא יתכן שלא שמע משהו על הפולמוס. בכל זאת שימש לו הרמב"ם דוגמא והוא מביא את דבריו בכל עמוד של ספר המצוות, כשם שמביא את רש"י ואת בעלי התוספות ומונה בין שבחיו של הרמב"ם שהיה מופלא בכל החכמות. אין להניח שר' משה מקוצי ידע משהו על חרם נגד הרמב"ם, שיצא כביכול מחכמי צרפת. גם ב-1232 לא עמדו חכמי צרפת על הגורמים הריאליים של הפולמוס, שרק נתלה באינן⁹⁰ גדול, כשם שלא עמדו עליהם הר"ש משנץ וחבריו בשעתם. בינתיים התפשטה גם חסידות אשכנז בצרפת ואתה גם יחס הכבוד לרמב"ם. החקירות במה שלמעלה ותורת המוסר היו חלק בלתי-נפרד מלימוד התורה גם לרמב"ם וגם לחסידיו אשכנז ותלמידיהם הצרפתיים⁹¹.

(88) סמ"ג, הקדמה לעשין.

(89) שם, ל"ת סי' קי"ב.

(90) ר' אבא מרי השתדל אח"כ להבדיל בין הרמב"ם לבין מתנגדיו ובחרם שהוצא בזמנו הסתמכו אף על דברי

הרמב"ם במורה, עי' בער כ"א עמ' 191 ועמ' 348.

(91) לא לחינם הקדים הרוקח את הלי' חסידות לספרו בהלכה, כשם שהרמב"ם הקדים את ס' המדע ליד, וכבר

עמד על זה שלום, Major Trends, עמ' 94. בספרד רוצה שלום לראות דווקא בקבלה גורם מכריע בהתנגדות לרמב"ם, עי' ספר ביאליק 1944, עמ' 144. השפעת חסידות אשכנז על בעל הסמ"ג ראויה למחקר מיוחד.